

10. Лукшин И. Грузоперевозки: закон есть закон // Судходство. — 2005. — № 9. — С. 46–47.
11. Красавчиков О. А. Советское гражданское право: В 2 т. Т. 2. — М.: Высшая шк., 1968. — 520 с.
12. Ивапов Г. Г. Комментарий к Кодексу торгового мореплавания Российской Федерации. — М.: Спарк, 2005. — 830 с.

УДК 347.232

Н. Ю. Голубева

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПРИ ПОЗБАВЛЕННІ ВЛАСНИКА ВОЛОДІННЯ (ВІНДИКАЦІЙНИЙ ПОЗОВ)

Економічні відношення власності є матеріальним підґрунтям будь-якого суспільного ладу, а їх охорона — найважливіше завдання будь-якої правової системи. Тому захист і охорона власності є однією з найголовніших функцій держави. Відповідно до ст. 13 Конституції України «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності». Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, і ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності (ст. 41 Конституції України).

Зазначені положення Конституції України конкретизуються в різних галузях українського законодавства — в кримінальному, адміністративному, земельному, фінансовому, цивільному праві. Норми цивільного права насамперед забезпечують регулювання й охорону цих відносин при нормальних умовах використання власником приналежного йому майна без порушення його правомочностей, а також без обмеження прав і інтересів інших осіб. Так, норми права передбачають підстави придбання майна у власність, припинення права власності, обсяг правомочностей власника, межі їхнього здійснення, а також правовий режим окремих видів об'єктів власності. Це *охорона права власності в широкому розумінні*.

Охорона відносин власності у випадку порушення права власності конкретного суб'єкта полягає у *захисті порушеного права* (охорона права власності у вузькому значенні). Тобто відмінністю охорони права власності від його захисту полягає у тому, що норми, які направлені на захист права власності, устанавлюють несприятливі наслідки для порушників речових прав і застосовуються тоді, коли право порушено.

Під *цивільно-правовим захистом права власності* розуміється сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, які застосовуються у зв'язку зі зробленими проти цих прав порушеннями, і спрямованих на відновлення чи захист майнових інтересів їхніх власників.

Основним принципом у сфері захисту права власності є положення про те, що держава забезпечує рівний захист всіх суб'єктів права власності (ст. 13 Конституції України). Всі форми власності проголошені рівними, а відтак, охороняються та захищаються державою без надання переваг одній перед іншою. Кон-

ститутційні норми, в яких закріплені права й інтереси власників, виступають основою для деталізації їх у галузевому законодавстві. Ніхто не може бути обмежений у правах, але і ніхто не може мати більший обсяг прав, ніж інші.

До теми віндикаційного позову у цивільному праві звертались багато вчених, наприклад І. О. Дзера [1], С. В. Моргунов [2], С. П. Рабинович [3], Є. О. Харитонов [4] та ін.

Метою цієї статті є загальна характеристика умов та підстав віндикаційного позову.

Основним речово-правовим засобом захисту права власності є віндикаційний позов. Віндикаційним визнається позов власника, що не володіє, до не-власника, що незаконно володіє, про вилучення майна в натурі. Віндикаційним позовом захищається право власності в цілому, оскільки він подається в тих випадках, коли порушені права володіння, користування і розпорядження одночасно. Однак право власності за власником зберігається, що може бути підтверджено правостановлюючими документами, а також показаннями свідків та письмовими доказами.

Сторонами у віндикаційному позові виступають власник речі, який не лише позбавлений можливості користуватися і розпоряджатися річчю, але вже й фактично нею не володіє, та незаконний фактичний володілець речі (як добросовісний, так і недобросовісний). *Під незаконним володінням* варто розуміти усяке фактичне володіння річчю, якщо воно не має правової підстави (наприклад, володіння украденою річчю); або правова підстава якого відпала (минув термін дії договору майнового найма); або правова підстава якого недійсна (володіння, установлене в результаті недійсного правочину).

Поряд із власником стороною у позові може бути також особа, яка хоча і не є власником, але володіє майном внаслідок закону чи договору. Такою особою, титульним володільцем майна, може виступати орендар, комісіонер і т.д., а також особа, якій належить речове прав на чуже майно.

Власник може вимагати повернення свого майна за цим позовом лише в тому випадку, якщо інша особа володіє його майном незаконно.

Для подання позову необхідно, щоб майно, якого позбавився власник, збереглося в натурі і знаходилося у фактичному володінні іншої особи. Якщо майно вже знищене, перероблене чи спожите, право власності на нього як таке припиняється. У цьому випадку власник має право лише на захист своїх майнових інтересів, зокрема, за допомогою позову із заподіяння шкоди чи позову з безпідставного збагачення.

Віндикувати можна лише індивідуально визначене майно, що впливає із сутності даного позову, спрямованого на повернення власнику саме того самого майна, що вибуло з його володіння.

Закон розрізняє два види незаконного володіння чужою річчю, що породжує різні цивільно-правові наслідки. Умови задоволення віндикаційного позову залежать від характеру незаконного володіння, в якому перебуває річ.

Володілець визнається **добросовісним**, якщо, здобуваючи річ, він не знав і не повинен був знати про те, що відчужувач речі не має права на її відчуження.

У випадку, якщо володілець речі знав чи, принаймні, повинен був знати, що здобуває річ в особи, що не мала права на її відчуження, він вважається **недобросовісним**. За пануючою в літературі думкою, для визнання набувача недобросовісним недостатньо простої необачності, а потрібні намір чи груба необережність.

Грань між добросовісним та недобросовісним володінням встановлюється судом, виходячи з презумпції добросовісності набувача. Для її спростування повинно бути доведено, що набувач навмисно чи по грубій необережності не взяв до уваги конкретних обставин правочину, з яких ясно видно, що річ відчужується неправомірно.

Вимога власника про вилучення майна у недобросовісного незаконного володільца підлягає задоволенню у всіх випадках. Він зобов'язаний повернути власнику річ у тому вигляді, у якому вона знаходилася в момент заволодіння, і несе відповідальність за усяке винне зменшення її цінності. Якщо недобросовісний володілець знищує чи відчужує річ, то власник може вимагати відшкодування її дійсної вартості.

У добросовісного володільца майно може бути витребуване не завжди. Витребування майна від добросовісного набувача залежить від умов, за яких річ вибула з володіння власника чи особи, якій він передав майно за договором та оплатності (безплатності) придбання.

У випадку, коли річ вибуває з володіння власника за його бажанням (він може передати її на зберігання), власник несе ризик вибору контрагента, якому він вирішив довірити своє майно. Якщо власник неналежним чином поставився до вибору особи, яка б заслуговувала довіри, то він позбавляється права вимагати повернення речей від добросовісного набувача, але йому надається можливість вимагати відшкодування збитків від особи, яка не виправдала його довіру за договором.

Якщо майно було загублено власником, викрадено в нього чи вибуло іншим шляхом поза його волею, то воно підлягає поверненню власнику, хоча б добросовісний набувач і придбав річ оплатно. Це ж правило діє і тоді, коли річ вибула з володіння особи, якій власник передав її за договором. Стаття 388 ЦК України передбачає не тільки втрату чи розкрадання як підставу для захисту інтересів власника шляхом віндикації, але й інші випадки, хоча закон їх не перелічує. Головне, щоб майно вибуло з володіння власника не з його волі (пожежа, повінь і інші стихійні явища).

Стаття 388 ЦК України у ч. 2 встановлює винятки з правил захисту прав власника за віндикаційним позовом, установлених у ч. 1 ст. 388. Так, у випадку, якщо річ була придбана добросовісним оплатним володільцем у порядку, встановленому для виконання судових рішень, то у нього не можна витребувати річ навіть у тих випадках, коли річ була загублена власником чи викрадена у нього, чи вибула з володіння власника при інших обставинах не з його волі.

У випадку, якщо добросовісний володілець придбав річ безоплатно у особи, що не мала права її відчужувати, то віндикаційний позов власника підлягає задоволенню у всіх випадках, незалежно від того, як вибула річ з володіння

власника (з його волі чи не з його волі). Правило ч. 3 ст. 388 розраховано лише на випадки, коли відчужувач речі не має права розпоряджатися нею. Можливість вилучення власником речі в будь-якого безоплатного набувача даним правилом виключається. Таке обмеження цілком виправдане, оскільки в іншому випадку добросовісні оплатні набувачі були б позбавлені права дарувати майно, передавати його в спадщину і т.д., що неприпустимо.

До обмеження віндикації належить неприпустимість витребування у добросовісного набувача грошей і цінних паперів на пред'явника. При цьому не має значення, чи вибуло майно (гроші, цінні папери) з волі чи поза волею власника або тієї особи, якій власник передав майно у володіння, або майно надійшло до набувача безоплатно. Добросовісність набувача є достатньою підставою для відмови у задоволенні в позові власнику про витребування зазначених об'єктів.

Це положення не поширюється на іменні цінні папери, оскільки вони не можуть бути передані шляхом простої передачі.

Порядок розрахунків при віндикації залежить від добросовісності чи недобросовісності набувача. Вимога про повернення чи відшкодування власнику всіх доходів, що до віндикації були чи повинні були бути отримані від майна його незаконним володільцем, є похідною від віндикаційної вимоги.

Добросовісний володільець повинен повернути лише ті доходи, які він отримав або повинен був отримати з того часу, коли він дізнався або повинен був дізнатися про неправомірність свого володіння, або коли він отримав повістку за позовом власника про повернення майна.

Під «доходами» тут розуміються як грошові, так і натуральні доходи. Мова в даному випадку йде про доходи, що мали місце (особа одержала їх) або могли мати місце, якби особа ними скористалася. Зазначена обставина, як і сам розмір таких доходів, повинні бути обґрунтовані власником речі. Доходи, що власник теоретично міг, але не повинен був отримати від майна, наприклад, шляхом здачі речі в оренду, у розрахунок не приймаються [5, 239–245].

На відміну від добросовісного недобросовісний володільець зобов'язаний повернути чи відшкодувати власнику всі доходи, що він отримав чи повинен був отримати за весь час незаконного володіння.

Володільець речі (як добросовісний, так і недобросовісний), у свою чергу, має право вимагати від власника відшкодування понесених ним витрат на майно з того часу, з якого власникові належать доходи від майна.

Необхідними вважаються витрати на утримання речі і підтримання її в нормальному стані (витрати на поточний і капітальний ремонт, техобслуговування тощо). Оскільки від добросовісного набувача доходи можуть бути витребувані лише з того часу, коли він дізнався чи повинен був дізнатися про неправомірність свого володіння, то необхідні витрати до цього моменту повинні покриватися за рахунок отриманого доходу.

Таким чином, стягнення доходів і витрат є взаємозалежним.

Крім витрат, необхідних для підтримки речі в нормальному стані, власник може її поліпшити. Під поліпшеннями маються на увазі такі витрати на майно, що, з одного боку, не диктуються необхідністю його збереження, але, з іншо-

го боку, носять обґрунтований, корисний характер, тому що поліпшують експлуатаційні властивості речі, підвищують її якість, збільшують вартість тощо (наприклад, додаткові пристосування, що поліпшують використання речі).

Доля поліпшень також залежить від добросовісності володільця. Добросовісний володільець може залишити зроблені їм поліпшення, якщо вони віддільні від речі без її ушкодження. В іншому випадку він вправі жадати від власника відшкодування їхньої вартості, але не більше розміру збільшення вартості майна. Недобросовісний володільець, за змістом закону, не має права ні на те ні на інше. Річ передається власнику зі зробленими поліпшеннями.

Від поліпшень речі варто відрізнити так називані витрати на розкіш, під якими звичайно розуміються довільні витрати володільця речі, пов'язані, зокрема, з її прикрасою чи оснащенням речі якими-небудь дорогими дрібничками. На відміну від витрат на поліпшення, подібні витрати, якщо відокремити відповідні збільшення від речі неможливо, відшкодуванню не підлягають навіть тоді, коли вони зроблені добросовісним володільцем. Якщо ж їхнє відділення від речі не загрожує останній істотним погіршенням, незаконний володільець майна, як добросовісний, так і недобросовісний, може зробити це за умови, що власник не погодиться відшкодувати витрати в межах збільшення вартості речі. Слід зазначити, що викладене правило прямо в законі не встановлено, але впливає з його змісту.

Що стосується титульних володільців, то правила про розрахунки при поверненні речі з незаконного володіння цілком застосовні до вимог лише тих титульних володільців, що мають самостійне право на доходи від переданої в їхнє володіння речі.

За зроблене погіршення майна незаконний володільець, незалежно від добросовісності чи недобросовісності, відповідає за загальними правилами про деліктну відповідальність.

Література

1. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. — К.: Юріком Інтер, 2001. — 256 с.
2. Моргунов С. В. Випадкация в гражданском праве. Теория. Проблемы. Практика. — М.: Статут, 2006. — 301 с.
3. Рабинович С. П. Захист інтересів добросовісного володільця за новим Цивільним кодексом України // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. — О., 2004. — Вип. 23. — С. 104–107.
4. Харитонов С. О., Дрішлюк А. І. Цивільне право України. Елементарний курс: Навч. посіб. — Суми: Університет. кн., 2006. — 352 с.
5. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. комент. / За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубової. — К.: Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008.